Կարինե ԲԱՋԵՅԱՆ, Գրիգոր ԱՂԱՆՅԱՆ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ԳՅՈՒՄՐԵՑԻՆԵՐԻ ՏՈՆԱԾԻՍԱԿԱՆ ՎԱՐՔՈՒՄ

Ուխտագնացությունը ժողովրդական քրիստոնեության ձևերից մեկն է, որը լայն տարածում ուներ հայոց մեջ: Համաձայն Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցու՝ «Ուխտագնացությունը երկրից դեպի Աստված հոգևոր ճամփորդություն է՝ միջնորդավորված սրբավայրերով: Այն կապված է սրբացած տեղի գաղափարի և դեպի այդ սրբավայրը ձգտելու մարդկային բնական զգացման հետ: Ուխտագնացությունների միջոցով քրիստոնյան խորհրդական ու աղոթական հայեցողությամբ հաղորդվում է անցյալի սրբազան ժառանգությանը և դրանով իսկ կապ հաստատում ապագայի հետ, քանզի առանց անցյալի հետ կենդանի կապի անիմաստ է ապագայի հետ շփում ստեղծելու փորձը: Ուխտագնացությունը հայ մարդու անհատական կամ հավաքական կյանքի հոգևոր դաստիարակման լավագույն միջոցառումներից է, որը դեպի հոգևոր վերածնունդ տանող ճանապարհն է»:[1]

Շիրակի և մասնավորապես Ալեքսանդրապոլ-Լենինական-Գյումրու հավատացյալ բնակչության ծիսական կյանքի կարևոր ու անբաժան մասն էին կազմում ուխտագնացությունները: Նույնիսկ խորհրդային անաստված գաղափարախոսության պայմաններում շիրակցին ու գյումրեցին պահպանեցին իրենց անսասան հավատն առ Աստված: Եվ չնայած հալածանքներին, գյուղական քահանայական դասի ոչնչացմանը և եկեղեցիների փակմանը՝ նրանք շարունակում էին տարբեր տաղավար տոների ժամանակ կամ մատաղի համար այցելել նշանավոր ուխտատեղիները:

Ուխտատեղիները. Հայոց եկեղեցու ուղղադավան պաշտամունքի մեջ սուրբ վայրեր են Սրբերի գերեզմանները, հրաշագործ տաճարները, պատմական և կրոնական հիշարժան դեպքերի հետ կապ ունեցող տեղերը: Պատմական Շիրակը Հայոց աշխարհի այն գավառներից է, որտեղ, սկսած քրիստոնեության արշալույսից մինչև մեր օրերը, հիմնվել ու գործել են բազմաթիվ երևելի տաճարներ և ուխտավայրեր, որոնք իրենց նշանակությամբ դուրս են եկել գավառի տարածքից՝ ստանալով համահայկական, ազգային-եկեղեցական նշանակություն: Դրանց թվում հատկապես հայտնի էին և այսօր էլ նշանավոր են Հացիկ (նախկին՝ Թուխառլու) գյուղի սրբավայրը իր Ծակքարով, Սառնաղբյուր գյուղն իր սրբավայրերով ու բուժիչ ջրով[2], ինչպես նաև Գյումրու Սբ Աստվածածին կամ Յոթվերք եկեղեցին՝ Սարիղամիշի «Յոթ վերք» սրբապատկերով: Դրանց նկատմամբ ժողովրդի վերաբերմունքի մասին ժամանակակիցները նշում են. «Աստվածածնի մատաղ շատ էին անում թե՛ գյումրեցիները և թե՛ շրջակա գյուղերից, Ախալքալակից եկող ուխտավորները: Վարդենիսի շրջակա գյուղերից, հատկապես Ախալքալակից և նրա շրջաններից գալիս էին Գյումրի, Աստվածածին ուխտի, Գյումրուց էլ գնում էին Ղալթախչի՝ սուրբ Օհաննես, Թուխառլի գյուղի մոտ»:[3]

Շիրակում պաշտելի և հարգի սրբավայրերի շարքում իրենց ուրույն տեղն ունեն Թուխմանուկները, որոնք ընդունված է համարել տեղական նշանակության ուխտատեղիներ: Հետաքրքիր է, որ պատմագավառի Թուխմանուկներն ունեն ոչ միայն

---

[1] *Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցի, Քրիստոնեական, Վանաձոր, 2001, էջ 102:*

[2] *Սառնաղբյուրի քարանձավը, որի ընդերքից բխում է բուժիչ ջուրը, համաձայն ժողովրդական պատկերացումների, կապվում է Սբ Գրիգոր Լուսավորչի անվան հետ:*

[3] *Գյոլեցյան Հ., Գյումրի (Ալեքսանդրապոլ, Լենինական), ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ ազգագրության բաժնի արխիվ, տետր 2, 1980, էջ 155:*

տեղական ծագում, այլև, այսպես ասած, «բերովի» են, այսինքն՝ 1830-ական թթ. ներգաղթած արևմտահայերն իրենց հետ բերել էին իրենց պատմական հայրենիքի այս կամ այն Թուխմանուկի մասին որոշակի հուշեր կամ էլ կոնկրետ սրբագործված առարկաներ ու Թուխմանուկ կոչվող Ավետարաններ: Ալ. Մխիթարյանցը հիշատակում է նման դեպքերի մասին. «Օսկե կող ու կարմիր Ավետարանները տերտերներուն էրազ կուգան թե՝ մեզի մեր տեղը-մեր օթևանը տարեք, թե չէ աչքերդ կը հանենք»: Կամ՝ «...սատանա Սարգսենց Թուխմանուկը ջահել տղի պես է ու ամեն օր կերթա Բասեն, իրան օթևանը հանդիպի կուգա»:[4]

Շիրակում առկա բազմաթիվ հնագույն հետքեր ունեցող սրբատեղիներ իրենց տեսքով, դիրքով և ժողովրդական ուխտագնացության մինչ օրս պահպանված եղանակներով հար և նման են հայագիտության մեջ հանդիպող Թուխմանուկների նկարագրությանը:[5] Դրանք Հոռոմի, Լեռնակերտի, Աղինի, Գյումրու, Արթիկի, Լուսաղբյուրի, Ջրառատի, Մեծ Սեպասարի և այլ վայրերի սրբավայրերն են:

Շիրակցիների համար ոչ պակաս կարևոր ուխտատեղիներ էին նաև Տան սրբերը, որոնցում հիմնականում պահպանվում էին ձեռագիր Ավետարաններ: Սրանց շարքում հատկապես կարելի է առանձնացնել «Դալիջվա Ավետարանը» (ներկայիս՝ Վահրամաբերդ), «Դհառլվա Ավետարանը» (ներկայիս՝ Գետք), Բաջողլվա (Հայկական) «Բայռ մամի» ու «Ղլիջ» Ավետարանները, «Աղինի կարմիր Ավետարանը», ինչպես նաև Ախալցխայի Ծուղրուտ գյուղի հռչակավոր մագաղաթյա Ավետարանը, որին ուխտի էին գնում Կարինից Ալեքսանդրապոլ գաղթած վերաբնակները:[6] Տան սրբերին այցի էին գնում հիմնականում երազով և հիվանդների ապաքինման ակնկալիքով:

Բացի տեղական սրբավայրերից, ուխտի էին գնում նաև Հայաստանի այլ նշանավոր վանքեր ու եկեղեցիներ, ի մասնավորի՝ Մշո Սբ Կարապետ (մինչև XXդ. սկիզբ), Սբ Էջմիածին, Կոշի Սբ Գևորգ, Ծաղկեվանք, Թալինի Կարմրավոր և այլքն: Հատուկ ուխտագնացություն էր իրականացվում Սուրբ երկիր՝ Երուսաղեմ, Բեթղեհեմ և Հիսուս Քրիստոսի երկրային կյանքի հետ կապված այլ վայրեր:

Ուխտավորները. Ըստ Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցու՝ «Ուխտավորը հավատքով և իմաստությամբ առլեցուն այն անձն է, որը քաջ գիտակցում է իր մեղանչականությունը և պահանջ է զգում Աստծու և սրբությունների հետ հաղորդակցվելով ոչ միայն հագեցնել իր հոգևոր ծարավը, իմաստավորել իր կյանքը, այլև զորություն ստանալ Սուրբ վայրով՝ դիմակայելու գալիք փորձություններին»:[7] Սա նշանակում է, որ ուխտ անել ու գնալ կարող էին բոլորը, անկախ սեռից ու տարիքից:

Մեր կողմից հավաքած դաշտային ազգագրական նյութերի[8] ու ձեռագիր աղբյուրներում առկա տեղեկությունների հիման վրա ուխտագնացությունները՝ որպես ժողովրդական քրիստոնեության դրսևորման ֆենոմեն, կարելի է դասակարգել *ա) անհատական, բ) ընտանեկան և գ) ազգակցական-դրացիական մեծ խմբերով* տեսակների:

---

[4] *Մխիթարեանց Ալ., Փշրանք Շիրակի ամբարներից, Էմինյան ազգագրական ժողովածու, հ. 1, Մոսկուա-Ալեքսանդրապոլ 1901, էջ 162-165:*

[5] *Թուխմանուկների մասին ավելի մանրամասն տե՛ս «Թուխ մանուկ» նստաշրջանի նյութեր, Եր., 2001: Մարության Հ., «Տան սուրբ» երևույթը. Ակունքների հարցը և մերօրյա դրսևորումները, Հայոց սրբերն ու սրբավայրերը, ակունքները, տիպերը, պաշտամունքը, Եր., 2001, էջ 337-346:*

[6] *Բազեյան Կ., Դաշտային ազգագրական նյութեր (հետայսու՝ ԴԱՆ), Ախալցխա, Լենինական, 1986:*

[7] *Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցի, Քրիստոնեական, էջ 102:*

[8] *Օգտագործվել են 2011թ-ին Շիրակի մարզի Ոսկեհասկ, Հացիկ, Այգաբաց և Ազատան գյուղերում հեղինակների հավաքած դաշտային նյութերը և Գյումրիում անցկացված սոցհարցումների արդյունքները:*

Անհատական ուխտագնացությունը տարածված էր XIXդ. և XX դարասկզբին, այսինքն՝ մինչխորհրդային շրջանում: Անհատական ուխտի գնում էին գերազանցապես տղամարդիկ և բացառապես Մշո Սբ Կարապետ վանքը կամ Սուրբ երկիր (Երուսաղեմ): Ըստ ժողովրդական պատկերացման, «Սուրբ Կարապետ մեծ մասամբ գնում էին ունևորները, որովհետև գնալ-գալը, որ տևում էր մի քանի օր, և՛ ժամանակի (գործից կտրվելը), և՛ դրամի հետ էր կապված: Սուրբ Կարապետի ուխտ մեծ մասամբ գնում էին երիտասարդները: Կնոջ կամ աղջկա գնալն արգելված էր, որովհետև կին է գլխատել տվել Հովհաննես Մկրտչին և գլուխը սկուտեղի մեջ դրած պարել: Սուրբ Կարապետ ուխտ գնալը մեծ իրադարձություն էր գյումրեցիների համար: Ամեն մայր մեծ երջանկություն էր համարում այդ ուխտագնացությունը և երանի (էրնակ) էր տալիս այն օրվան, երբ իր տղան (կամ տղաները) կարժանանա այդ փառքին»:[9]

Ընտանեկան ուխտագնացությանը մասնակցում էին կա՛մ ամուսիններով, կա՛մ ամուսինները զավակների հետ: Գյումրեցիների ավանդական կենցաղում ընտանեկան ուխտագնացությունները կապված էին տվյալ ընտանիքի կոնկրետ ուխտի հետ՝ անզավակություն, փափագելի տղա երեխայի ծնունդ, երեխայի պաշտպանություն, հիվանդությունից ազատում և այլն: Հատկանշական է, որ ուխտագնացության ընտանեկան ձևը պակասեց խորհրդային տարիներին ու նորից լայն տարածում ստացավ հետխորհրդային շրջանում:

Առավել ընդունված էին ազգակցական-դրացիական խմբերով հանդիսավոր ուխտագնացությունները, որոնք խիստ մարդաշատ էին, տոնական և ընդգծված հասարակական բնույթ էին կրում: Ուխտագնացության այս ձևը, որ լայնորեն տարածված էին XIX-XX դարերում, մեր օրերում հազվադեպ է կատարվում, ինչը բացատրվում է նյութական սուղ պայմաններով: Սովորաբար մեծ խմբերով ուխտագնացության ժամանակ մատաղ էին անում, հացկերույթ կազմակերպում. դա բավականին ծախս է պահանջում, ուստի հասու չէ այսօրվա շիրակցիների և գյումրեցիների մեծ մասի համար:

Ուխտագնացության ժամանակն ու նպատակները. Չնայած այն բանին, որ ուխտ անելու ու սրբավայր գնալու վերաբերյալ հայոց եկեղեցին կոնկրետ օրեր չի սահմանել, ժողովուրդն ուներ իր հաստատագրված ու անխախտ կատարվող ուխտագնացության օրերն ու հատկապես տոները: Ինչպես վկայում են ձեռագիր աղբյուրները, ավանդաբար (XIXդ.), տարվա մեջ նշանավոր օրեր էին ուխտագնացության օրերը: Էջմիածնի ուխտագնացությունը կատարվում էր Վարագա խաչին, բայց այնքան էլ հանդիսավոր չէր: Գրավիչ էր միայն գնացող ընտանիքների համար: Երուսաղեմ էլ ուխտավորներ էին գնում: Նրանք գնում էին այն հաշվով, որ Զատկի կիրակին այնտեղ գտնվեն, «լուս գերեզմանին» արժանանալու, գլխադրի, գերեզմանը համբուրելու, հաջիմղդսի դառնալու: Սրանց ուխտագնացությունը տևում էր վեց ամիս: Լենինականցիք (իմա՝ ալեքսանդրապոլցիները, Կ.Բ.) ուխտ էին գնում Մշո Սբ Կարապետ և Էջմիածին: Այն բարի ժամանակներում, 60-70-ական թթ. (նկատի ունի 1860-70-ական թթ.-երը. Կ.Բ.) երբ հայերի ու թուրքերի մեջ թշնամություն չկար, դեպի Տաճկաստան երթևեկությունն ազատ էր, թե՛ առևտրի, թե՛ ուխտագնացության համար: Ռուսահայերը շատ էին սիրում Մշո սուլթան սուրբ Կարապետին, քյանդրազների մուրազատվին: Հաշտարխանից, Ղզլարից, Մոզդոկից, Նոր Նախիջևանից մեծ ընտանիքներով գալիս էին Լենինական, վոր լենինականցիների հետ միասին սահմանն անցնեն, գնան ս. Կարապետ:[10] Ալեքսոլցի հայտնի մտավորականներից մեկի՝ Նիկողոս Նիկողոսյանի վկայությամբ՝ «Նշանավորն այն էր, որ ժողովրդի աչքում Երուսաղեմ գնացող հաջինե-

---

[9] *Գյոլեցյան Հ., Գյումրի, տետր 2, էջ 151-153:*

[10] *Նիկողոսյան Ն., Լենինական, ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ բանահյուսության արխիվ, FF II, էջ 7269:*

որը լավ համարում չունեին, նրանց մասին ասում էին, որ խղճերն այնտեղ են թողել, հավատները ուրացել»:[11] Ալեքսոլցի մեկ այլ ականատես-հուշագրի վկայությամբ՝ «Գնում էին ոչ այնքան բարեպաշտությունից, որքան սնապարծությունից և նոր վայրեր տեսնելու հետաքրքրասիրությունից»:[12] Հաճախ ուխտի գնացած ընտանիքների տոհմանունը կամ զբաղմունքն ու արհեստը ցույց տվող ազգանունները փոխվել են և դարձել Մահտեսյան կամ Մուղդուսյան (*մահտեսի, մուղդուսի, հաջի* եզրերը միևնույն նշանակությունն ունեն և Սուրբ երկիր գնացած ուխտավորների պատվանուններ են համարվել):

«Համբարձումից 40 օր հետո մինչև Վարքևոր (Վարդավառ) սկսվում է Սուրբ Կարապետի պասը, որը պահում են մեծ մասամբ պառավ կանայք, ջահել աղջիկները, որոնք մուրազ ունեն, և այն տղամարդիկ, որոնք Սուրբ Կարապետ ուխտ են գնալու: Այս պասը պարտադիր չէ մյուս պասերի նման, բացի վերջին շաբաթվանից: Սուրբ Կարապետի պասը պահում էին չոր՝ մինչև Վարդավառ պասը չէին ուտում, և թաց՝ շաբաթ և կիրակի օրերը պասն ուտում էին: Սուրբ Կարապետի պասը պահում էին մեկից մինչև յոթ տարի, նայած պահողի խոստմանը: Ժողովրդի մեջ հռչակված, հրաշագործ, մուրազատու սուրբ էր համարվում սուրբ Կարապետը: Այն ժամանակի լարախաղացներն իրենց ճարպկությունը վերագրում էին Մշո Սուրբ Կարապետի տված շնորհին: Երբ երդվում էին «սուրբ Կարապետ», ապա ճշմարտությունը կասկածելի չէր»:[13] Սուրբը երաժիշտների, լարախաղացների ու թատերական ներկայացումների հետ կապված անձանց հովանավոր պատրոն-փիրն էր, և նրա անվամբ երդվելը ինքնին մեծ պատասխանատվություն էր, իսկ երդմնազանցությունը հավասար էր հոգևոր «մահվան»:

Մշո սուրբ Կարապետի՝ որպես համահայկական սրբատեղիի մասին ավելի մանրամասն պատմում է Ալ. Մխիթարյանցը. «Սուրբ Կարապետ. այս տոնը, ըստ օրացույցի, անխափան կատարվում է հունվարի 15-ին, բայց այստեղ դնելն իր առանձին պատճառն ունի: Համբարձմանից մինչի Վարդավառ, ամբողջ եօթ շաբաթ, շատերն առանց լուծելու ինչպէս մեծ պասը (ոմանք էլ շաբաթ կիրակի լուծում են) Սուրբ Կարապետի՝ կամ «Օխտն անուան» պաս են պահում եօթ տարի շարունակ և անընդհատ: Եօթ տարին լրացնելուց յետոյ, գնում են Մշու կամ Տարօնոյ Գլակայ կամ Իննակնեան վանքը «Մշու սուլթան»-Յովհաննու Սկրտչի «մարմառ գերեզմանին» ուխտ ու երկրպագութիւն, որ մուրազները տայ և սրտերի խորհուրդներն ու խնդրուածքները կատարէ: Շատերը նպատակ են դնում գերեզմանի վերայ խնդրել, որ իրանց «Օխտ գոմշի ոյժ տայ», ոմանք լարախաղացութիւն են խնդրում, ոմանք սազ ածել ու բանաստեղծական տաղանդ, ոմանք իրանց ցաւերին փարատութիւն, ոմանք էլ այլ և այլ շնորհքներ: Իսկ անզաւակ ծնողները, գօտիները դնում են գերեզմանաքարի վերայ, ջերմեռանդ աղոթում ու անծանոթ մէկին հրաւիրում, որ գօտին մէջքը կապէ, այն նպատակով, որ զաւակ ծնանելիս՝ քաւորը նա լինի: Այդ ճանապարհով զաւակ ստացողները և միամօր զաւակատէրերը, զաւակները ծնած օրից ուխտում են իրանց զաւակների գլխի մազերը այնքան ժամանակ չը խուզել, մինչև որ նրանք գնան Ս. Կարապետի գերեզմանին ուխտ անեն, ապա այնտեղ գերեզմանի վերայ վեր են անել տալիս, այդ մազերից բարակ պարան են ոլորում ու կապում այն աւելի վերայ, որով տեղում են վանքն ու գերեզմանի շուրջը սրբում-իստակում: Շատերն էլ խնդրում են, որ իրանց զաւակներին խելք ու շնորհք տայ, որպէսզի իրանց մահուանից յետոյ՝ օճաղները ծխացնեն ու վառ պահեն»:[14] Հատկանշական է նաև, որ շիրակցի մայրերը հիվանդ կամ անհանգիստ երեխաներին (միայն տղաների մասին է խոսքը) քնեցնելիս կամ հանգստացնելիս օրորո-

---

[11] Նիկողոսյան Ն., Լենինական, ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ բանահյուսության արխիվ, FF II,էջ 7269-7270:
[12] Գյոլեցյան Հ., Գյումրի, տետր 2:
[13] Նույնը:
[14] Մխիթարեանց Աղ., էջ 272:

ցային երգի բանաձևում հիշատակում էին այս հռչակավոր սրբի անունը և զորություն էին թախանձում նրանից. «Մշո տալթան տուրբ Կարապետ, պահապան իմ բալիս»:[15]

Ծառզարդարին (Ծաղկազարդ) և հատկապես Համբարձմանը շիրակցիները ուխտի էին գնում Արայի լեռան ստորոտին գտնվող Ծաղկեվանք ու մասնակցում ժողովրդական տոնախմբություններին:[16]

Ինչպես վերը նշվեց, Սբ Աստվածածնի տոնին այլ տարածաշրջաններից գալիս էին Գյումրի, իսկ գյումրեցիները գնում էին Ղալթախչի (Սպիտակի նախկին վարչական շրջան, Հաբթագյուղի մոտ)՝ «Սուրբ Ովանես» (Սբ Հովհաննես) վանք: Ուխտավորների հոսքը դեպի բավական բարձր և դժվարամատչելի լեռնագագաթի վրա կառուցված մատուռ սկսվում էր առավոտ ծեգին, իսկ ցերեկը կատարվում էր մատաղի արարողությունը և խորհրդային տարիներին նաև խնջույքը: Սբ Հովհաննես գալիս էին մուրազով, այստեղ էին բերում տարբեր հիվանդություններ, հատկապես ընկնավորություն ունեցող երեխաներին, որոնց ծնողները շաբաթական բարձրացնում էին «զորավոր սրբի օթևանը»: Մեր հավաքված դաշտային ազգագրական նյութերում հանդիպում են վերը նշված հիվանդությամբ տառապող երեխաներին Սբ Հովհաննես ուխտի տանելու բազմաթիվ դեպքեր: Օրինակ. Պարգևուհի Բարբարյանն իր որդուն՝ Սարգսին, որը մանկուց տառապում էր ընկնավորությամբ (հարևանները Քյադո Սաքո էին կոչում նրան) յոթ տարի շարունակ շաբաթական ու ուսաբորիկ Լենինականից տարել է Ղալթախչիի Սբ Հովհաննես՝ իր հետ տանելով նաև նվերներ այնտեղ գուշակություններ անող քյադակներին: Բանասաց Ազնիվ Բարբարյանի խոսքերով՝ իր եղբայրը բուժվել է, իսկ ինքը երազ է տեսել և իր բնակարանի մի անկյունում Սբ Հովհաննեսին նվիրված «օթևան» է պատրաստել, որտեղ գալիս էին մոմ վառելու դրկիցները:[17] Ղալթախչիի Սբ Հովհաննես՝ բերում էին նաև յոթ տարի մուրազով ծամերը չկտրած տղա երեխաներին, որոնց ծամկտրության ծեսը կատարվում էր հենց մատուռի դռանը:[18]

Շիրակցիները հոգեկան ծանր խանգարումներով տառապողներին («կապի խելառներին») հիմնականում ուխտ էին տանում Կոշի Սբ Գևորգ եկեղեցի և հավատում էին, որ վիշապասպան այս սուրբը իր նիզակով կխոցի հիվանդի ներսում բույն դրած դևերին ու չարքերին՝ ազատելով նրան հոգեկան և մարմնական տառապանքներից:[19]

Ուխտագնացության նկարագիրը. Ուխտագնացության ձևերն ու եղանակները տարբեր էին՝ պայմանավորված դրա անհատական, ընտանեկան կամ համայնական բնույթով: Անհատական ու ընտանեկան ուխտագնացությունը, կապված լինելով մասնավոր նպատակով արված ուխտի ու կոնկրետ սրբավայրի հետ, պահանջում էր խիստ կանոններ (գնալ ոտաբոբիկ, լուռ, առանց հետ նայելու և այլն), որոնց պահպանումը պարտադիր էր ուխտն ընդունելի լինելու առումով: Ազգակցական-դրացիական մեծ խմբերով ուխտագնացությունը, մինչդեռ, կապված լինելով ժողովրդական տարեցույցային տոների հետ, ուրախ ու զվարթ բնույթ ուներ և ուղեկցվում էր զվարճանքներով՝ երգ ու պարով, խաղերով, հացկերույթով: Ահա ինչպես է նկարագրում Ն.Նիկողոսյանը XIX դարավերջին Մշո Սուրբ Կարապետ կատարվող ուխտագնացությունը. «Վարդավառից երկու շաբաթ առաջ ուխտավորներն իրենց ազգականների հետ հավաքվում էին Արփիչայի ափը: Հավաքվում էին նաև շատ հանդիսատեսներ: Առավոտը վաղ գետի ափին վրաններ էին խփում և սկսում էին քեֆ, ուրախություն: Ամեն կողմից

---

[15] *ԴԱՄՆ, Լենինական, 1986:*
[16] *Օգաբաշյան Ա., Հայոց ժողովրդական հավատալիքները, Պատմական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության սեղմագիր, Եր., 1995, էջ 17:*
[17] *Աղանյան Գ., ԴԱՄՆ, Լենինական, 1986:*
[18] *Նույնը:*
[19] *Նույնը:*

լսվում էր զուռնի ու դհոլի զիլ ձայնը, սազանդարների քաղցր նվագը, երգ, պար, բացականչություններ խառնվում էին իրար: Այդ ամենը մի առանձին հրապույր էր ներկայացնում, և մարդիկ ցանկանում էին ինչ էլ վոր լինի, իրանք էլ մի օր ախտ են գնալու:

Կես օր լինելուն պես ուխտավորների առաջնորդները ղլավուզները կարգադրում էին ձիերը նստել: Իրանք կարմիր դրոշակները թևերին գցած անցնում էին գետը, հետևները տանելով ուխտավորներին: Օդը թնդում էր «մնաք բարով – գնաք բարով» ասողների ձայնից: Ուխտավորների մեջ լինում էին հետևակներ, որոնք տանում էին հետևներն իրենց 7-8 տարեկան արու զավակներին: Նրանք երեխայի ծնվելուց առաջ խոստացել էին ոտքով ուխտ տանել անդրանիկ զավակին: Երեխայի մազերը չէին կտրում, հյուսում էին, վոր գերեզմանի վրա խուզեն, տղան մնացական լինի»: [20]

Նշված տոների ժամանակ սրբավայրերում այնքան մեծ թվով ուխտավորներ էին հավաքվում, որ մարդկանց բազմությունը տարածվում էր սրբավայրի բոլոր չորս կողմերում: Ուխտագնացության մասնակիցները, իրենց ցանկությունները, նպատակները ի կատար ածելու միտումով, թաշկինակներ կամ հագուստի կտորներ էին կապում մոտակա սրբազան ծառերից, լվացվում տեղի բուժիչ աղբյուրի ջրով, դիմում գուշակների օգնությանը: Նրանց մասին հետաքրքիր տեղեկություն է հիշատակում Հ. Գյուլեցյանը. «Ղալթախչիում լինում էին նաև քյադակներ (երևի հեթանոսական ժամանակներից մնացած ծիսակատարության մնացորդներ): Քյադակները (մեծ մասամբ կանայք) իրենց դիմող այցելուի համար գուշակում էին ապագան: Քյադակներն իրենց համարում էին սրբի դուլը (ծառան) և իբր սրբի թելադրանքն էին բարձրաձայն հաղորդում իրենց դիմողին: Իհարկե, առանց խաչհամբուրի (վարձի) ոչ ոք չէր դիմում քյադակին: Քյադակը գուշակում էր ուշագնաց վիճակում: Ժողովուրդը հավատում էր նրանց, ամեն կերպ սիրաշահում էր, որպեսզի նրանց աղեն՝ տուրքը չբարկանա և չպատժի»:[21]

Քրիստոնյա շատ ժողովուրդներ ի ծնե խելագարներին, մարմնական որոշակի այլանդակություններով «աչքի ընկնողներին», որոնք ապրում էին նշանավոր սրբավայրերի և վանքերի հարակից տարածքներում, համարում էին «Աստծո մարդիկ» (Այս առումով հետաքրքիր է շիրակյան հետևյալ բանաձևը. «Քյադակ՝ Աստծու գյադակ»): Համաձայն ժողովրդական պատկերացումների՝ Աստծո խելագարների և այլանդակների գուշակությունները ճշմարիտ են, քանի որ նրանք, ծնվելով այդպիսին, աստվածային շնորհների են արժանացել ու իրենց հոգում և մարմնում կրում են մնացյալ մարդկանց մեղքերը: Օրինակ՝ ռուսական միջավայրում այս խելագարների և այլանդակների ինստիտուտը բավական լայն տարածում ուներ և հայտնի էր «յուրոդիվիե» (юродивые) անվամբ: Ուղղադավան բոլոր եկեղեցիները, չընդունելով հանդերձ գուշակությունները և համարելով դրանք սնոտի հավատալիքներ, միևնույն ժամանակ բավական լոյալ վերաբերմունք են դրսևորում «Աստծո խելագարների» և այլանդակների նկատմամբ և ճանաչում են նրանց որպես «խոնարհությամբ հանում Քրիստոսի այլանդակ պատկեր ընդունածների»: [22]

Նկարագրելով ուխտագնացության կարևոր բաղադրիչներից մեկը հանդիսացող մատաղի արարողությունը՝ Հ.Գյուլեցյանը գրում է. «Եկեղեցու երկու բակում էլ մայում էին ոչխարները և գառները, որոնց բերել էին օշնած (օրհնած) աղ տալու: Մատաղացուներին երեք անգամ պտտեցնում էին եկեղեցու շուրջը, որ մատաղը համով և ընդունելի լինի: Ուխտավորները եկեղեցու բակում մորթում էին գառը կամ ոչխարը, գլուխը, ոտներն ու մորքին տալիս էին ժամկոչին, հենց եկեղեցու բակում մատաղը եփում, բաժանում աղքատներին և մատաղ ուզողներին և ապա վերջում էլ իրենք ուտում:

---

[20] *Նիկողոսյան Ն., նշվ. աշխ., էջ 7270:*
[21] *Գյուլեցյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 155-156:*
[22] *Даль Вл., Толковый словарь живаго великорускаго языка, т. IV, С-Пб., 1882, с.669.*

Գյումրեցին մեծ ջերմեռանդությամբ էր մոտենում մատաղին: Ըստ նրա՝ մատաղը մեղքերին թողություն էր տալիս, հաջողության և առողջության գրավական է և այդ պատճառով եթե իրենք մատաղ չէին արել, բոլորովին անհարմար չէին համարում ուրիշից մատաղ ուզելը»:[23]

«Վերադարձին բերում էին նվերներ՝ թաշկինակ, գլխաշոր, մանր-մունր զարդարանքներ և գազպին (մանանա), որ նստում էր ծառերի տերևներին, կանաչ, քաղցրահամ ու բաժանում էին մոտիկ բարեկամներին, հարազատներին, հարևաններին»:[24] Ուխտից վերադարձողներին հարևանները դիմավորում էին. «Մուրազդ ի կատար» և «Ուխտդ ընդունելի եղնի» խոսքերով:[25]

Ուխտագնացությունը, այսպիսով, հայ ժողովրդի և մասնավորապես գյումրեցիների տոնածիսական կյանքի կարևոր բաղկացուցիչներից մեկն է, որը, պահպանվելով նույնիսկ խորհրդային ատելածամերժ գաղափարախոսության պայմաններում, շարունակվում է առայսօր: Եթե մինչխորհրդային տարիներին ուխտագնացության բոլոր ձևերը լայնորեն էին կիրառվում, խորհրդային տարիներին, պակասելով հանդերձ, շարունակվում էին կենցաղավարել: Հատկապես Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին դրանք որոշակի աշխուժացում ապրեցին, ինչը պայմանավորված էր ռազմաճակատում գտնվող հարազատներին աջակցելու, վտանգներից զերծ պահելու ավանդական ձևերի՝ ուխտերի, մատաղների, աղոթք-օրհնանքի և այլ եղանակների վերահաստատումով:[26] Ըստ էթնոսոցիոլոգիական հետազոտությունների՝ 1970-1980-ական թթ. ՀԽՍՀ քաղաքային բնակչության 20%-ի համար ուխտ գնալն ու մատաղ անելը եկեղեցի հաճախելու հիմնական շարժառիթն էր:[27] Հետաքրքրական են նույն հետազոտության արդյունքում հետխորհրդային 1992-93 թթ. վերաբերող տվյալները, որոնց համաձայն՝ եկեղեցի այցելելու շարժառիթների մեջ ուխտագնացությունը հանրապետության բոլոր քաղաքներում ամենացածր տոկոսն ունի:[28] Կարծում ենք՝ այս փաստը լրացուցիչ ուսումնասիրության ու վերլուծության կարիք ունի:

ПРОЯВЛЕНИЯ НАРОДНОГО ХРИСТИАНСТВА В ПРАЗДНИЧНО-ОБРЯДОВОМ ПОВЕДЕНИИ ГЮМРИЙЦЕВ

___ *Резюме* ___ ___ *К.Базеян, Г.Аганян* ___

В статье впервые делается попытка изучить явление паломничества как важной составляющей празднично-обрядового поведения гюмрийцев и широко распространенного в Шираке с незапамятных времен. Способы, формы и виды паломничества классифицируются в диахроническом и синхроническом разрезе. В статье обсуждаются причины, даты, участники паломничества, церемония жертвоприношения и другие сопутствующие им явления. В рамках темы представлены также святыни и священные места общеармянского и местного значения.

---

[23] Գյոլեցյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 161-162:
[24] Նույն տեղում, էջ 151-153:
[25] Բազեյան Կ., ԴԱՆ, 2012, Գյումրի-Շիրակ, հարցաթերթիկների նյութեր:
[26] Մկրտչյան Ս., Տոներ, Եր., 2010, էջ 133:
[27] Մկրտչյան Ս., Տոները հայոց արդի կենցաղում (էթնոսոցիոլոգիական ուսումնասիրություն), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, պրակ 22, էջ 180, աղյուսակ 27, 28:
[28] Նույն տեղում, աղյուսակ 29: